

UN DEZROBITOR DE NEAM : GHEORGHE LAZĂR⁺

— Cu prilejul aniversării a o sută de ani de la moartea lui —

Pelerinii din toată întinderea României întregite aleargă în aceste clipe spre Avrig, pentru a aduce omagiu de admirație și recunoștință memoriei marelui dascăl și erou național, Gheorghe Lazăr, fiu al acelei comune, de la moartea căruia se împlinesc o sută de ani.

Un veac se încheie miine, de când G. Lazăr s-a coborât în mormint și totuși amintirea lui n-a fost uitată nicăieri unde vibrează astăzi suflet românesc. Dimpotrivă, ea este mai vie decât oricând, și este mai puternică decât a oricărui contemporan de-al lui.

Unde este taina acelei puteri, cu care numele lui Lazăr a înfruntat vitregiile unui timp atât de îndelungat? Căci, de la el nu ne-au rămas nici lucrări scrise, care să fi făcut ele gloria magistrului lor, nici instituții care să fi păstrat în formele materiale al organizației lor pecetea individualității autorului lor.

Lazăr, ca atîția din cei mai mari predecesori ai lui — ca Socrate, adevăratul părinte al Academiei grecești — ca Hristos, cu care unul din cei mai scumpi elevi ai lui, l-a comparat — nu trăiește prin opera materială desăvîrșită în scurta lui trecere prin această lume, ci prin sufletul cel mare pe care l-a turnat în ucenicii săi, adevărați apostoli trimiși în lume să propovăduiască — și prin pilda vieții sale jertfită pe altarul celui mai înalt ideal pe care-l putea concepe epoca sa. Socrate și Crist au pecetluit nu numai cu viața, ci și cu moartea noua doctrină profesată de ei. Tot astfel și Lazăr, care — fiu de țărani sănătoși — moare la vîrsta de 44 ani [118], la capătul unei uriașe opere, pe care secole întregi înainte de el nu fuseseră în stare s-o săvîrșească.

În adevăr, Lazăr n-a fost un simplu dascăl sau întemeietor de școli, oricît de mari i-ar fi meritele pe acest teren. Faptul că a înlocuit limba grecească cu limba românească în școlile țării, este desigur un fapt nespus de mare, dar acesta nu este decât un produs parțial al unei întregi concepții culturale și politice naționale, de care era străbătută pînă în măduvă întreaga personalitate a lui Lazăr. El nu este pur și simplu întemeietorul învățămîntului național, ci este *marele reformator al întregii vieți naționale românești*, prin cultură și prin politică. Mai mult chiar, el este cel dintîi *restaurator prin faptă a poporului românesc în cadrul rasei* [119] *sale latine*, care are încă de îndeplinit o misiune înaltă în această lume.

⁺ Din *Prolegomena la o educație românească*, pp. 593—596 (partea I) și din *Portrete pedagogice*, pp. 45—50 (partea a II-a).

Strîmătorat și jignit în activitatea pe care fusese chemat s-o dezvolte la Sibiu, ca profesor de seminar, Lazăr nu se gîndește la nevoile și la ambițiile lui — el nu pleacă la Buda sau la Viena, în cercurile de savanți străini, cu care avea legături, nici nu încearcă să facă tranzații cu dușmanii milenari ai neamului său, ci-și îndreaptă privirea spre partea de pămînt, spre care, cu aproape 600 de ani în urmă, plecase un alt compatriot oltean de al lui, Negru-Vodă — spre Țara Românească, ale cărei stări triste el le cunoștea. N-a plecat ca un dascăl cerșetor de pîine, gata să îndeplinească orice serviciu care i-ar asigura existența, ci ca un apostol trimis de o putere cerească să predice adevărul mîntuitor. Ce ușor i-ar fi fost „neamțului“ — cum îi ziceau cunoscuții din cauza hainei occidentale nemțești pe care o purta — să înceapă a da prin familiile de boieri de la București lecții de limba germană sau franceză, care ar fi fost atît de bine plătite, — ce ușor i-ar fi fost marelui învățat, doctorului în filozofie de la Viena [120], să-și găsească o slujbă în capitala fanariotă a Țării Românești, în formațiunea de atunci a vieții de stat! Dar nu; teologul și filosoful ardelean preferă să învețe românește pe fiii unei familii boierești și să facă inginerie practică în românește, pînă în momentul în care a putut să convingă pe însuși voevodul țării, grecul Ion Caragea, și pe mitropolitul grec Nectarie, că a sosit momentul ca pentru poporul său să se deschidă în capitala țării o școală mai înaltă, în care să se predea în românește toate științele izbăvitoare din robia neștiinței. Și, sub ochii speriați ai grecilor, „Academia“ lui Lazăr se deschise la 1818, și prin aceasta temelia învățămîntului național fu așezată pentru totdeauna.

Tot ce a urmat după aceasta pentru cultura românească, a curs din izvorul de apă vie deschis de Lazăr.

Soarele răsărit odată, ghiața de pretutindeni trebuia să se topească. După *limba* grecească, avea să plece și *cultura* grecească, și *voevodul* grec, și *mitropolitul* grec și tot ceea ce un lung trecut vitreg îngrămădisise în calea spre progres a neamului nostru. În consecință, Lazăr este tovarăș de cruce cu domnul Tudor în acțiunea lui contra opresorilor de veacuri. El fortifică pentru întîia oară Cotrocenii, cari aveau să fie baza de operațiune militară a popularului Domn de la Vlădimiri; el merge zilnic între panduri și le îndreaptă tunurile spre țintele pe care trebuiau să le atingă [121]. Și după ce domnia străină e frîntă, Lazăr este acela care, în cuvinte de o clasică frumusețe, întîmpină în numele neamului și al patriei, atît pe noul Domn român, cît și pe noul mitropolit român, veniți ambii ca să scoată din robie neamul împilat secole de-a rîndul. Și tot Lazăr este cel care, drept încoronare a operei sale, trimite, în înțelegere cu mitropolitul și cu eforii școalelor, pe cei dintîi tineri români la studii mai înalte în țări străine. Dar și de astă dată obiectivul lui e clar, e sublim: el nu trimite pe fiii neamului său nici la Constantinopol, unde atîția inși învățaseră înainte, nici la Petersburgul țarului pravoslavnic și mîntuitor — nici chiar la Viena nemților știutori a toate, ci în apusul latin: în Italia și în Franța. La Pisa și la Paris, tinerii ucenici trimiși de Lazăr, din școala sa — un *Eufrosin Poteca*, un *Marcovici* [122], un *Moroiu* [123], un *Pandeli* [124], — uimesc lumea cu știința și cu rîvna lor. Reîntorși acasă, alături de cel

mai însuflețit elev al lui Lazăr, Eliade Rădulescu, ei fecundară pentru înția oară viața românească cu duh occidental latin, merit a da o nouă îndrumare întregului spirit public, îndreptându-l dinspre răsăritul greco-slav, spre apusul latin.

Un astfel de *deschizător de drumuri noi spre lumină* putea fi uitat de vremea care pe atîția îi acoperea cu uitarea sa? Desigur că nu! Și de aceea, toată suflarea românească, găsind în mijlocul frămîntărilor adeseori grele și penibile ale vieții publice, o clipă de reculegere, își îndreaptă astăzi cu smerenie gîndul spre modestul mormînt din Avrig unde se sălășluiesc de veci osemintele aceluia fără de care neamul nostru nu ar fi astăzi ceea ce, din mila lui Dumnezeu și din jertfirea de sine a apostolilor trimiși de el, este. Și de aceea mii și mii de buze pioase rostesc creștineștile cuvinte de: *Odihnă lină* aceluia ce n-a cunoscut nici o clipă, din viața sa pămîntească, odihna.

*

Într-o scrisoare a sa, adresată la 1838 lui G. Barițiu, Ion Maiorescu scria, printre altele, aceste puține cuvinte care cuprind un mare adevăr: „De la voi, prin nemuritorul G. Lazăr, ne-a răsărit nouă lumina“.

Într-adevăr, o mulțime de contemporani de-ai lui ni-l descriu pe Lazăr ca pe un Moisi al românismului, a cărui figură au înconjurat-o cu o aureolă rară în istoria culturii neamului nostru.

Lazăr n-a fost un scriitor, cum au fost atîția înainte de el și după el. Afară de două „înștiințări“, una de la 1818, cealaltă de la 1822, nu ne-a rămas de la el nimic tipărit*. Nici chiar proiecte sau scrisori de-ale lui nu ni s-au păstrat și nici amintirea vreunor legături întinse pe care le-ar fi avut la București cu puternicii zilei. De la el ne-a rămas doar amintirea cîtorva fapte: dăduse un timp oarecare în familia Bărcănescu niște lecții care au electricizat pe toți cîți au auzit de ele — și ca un fel de continuare a acestei activități făcu să se deschidă cea dintîi școală superioară românească în Muntenia. Pe băncile de la Sf. Sava se adunaseră în jurul lui o mină de tineri înflăcărați, care după cîtăva vreme de contact sufletesc cu magistrul au simțit vibrînd în ei un duh nou, necunoscut pînă aci. Și nu era numai *limba românească* cea care a făcut minunea în această școală, înființată cu concursul lui Vodă Caragea, protectorul culturii grecești în Principate — căci limba românească niciodată n-a încetat de a fi întrebuințată — ci minunea o făcuse *concepția de viață românească* pe care Lazăr o punea la temelie activității sale. La venirea lui în țară, el găsisse în cercurile conducătoare de aici exclusiv viață grecească, idealuri grecești. Pe ardeleanul refractar aceasta l-a izbit în modul cel mai puternic. Din prima zi el trebuie să fi simțit că așa nu mai poate merge și că neamului românesc îi trebuie altă mentalitate, alt ideal. Pentru așa ceva trebuia mai întîi o *altă creștere*, o creștere pentru patrie, și mai mult decît atîta — pentru neam. După vreo doi ani de frămîntări, în cursul cărora izbutise a-i îndupleca pe conducătorii țării să deschidă o școală româ-

* „*Povățuitorul tinerimii*“, apărut în 1826, în Buda, și atribuit lui Lazăr, e, de fapt, de Z. Carcalechi. Nici una din frazele umflate ale acestei cărți nu sînt de Lazăr [125]. De la el ne-au rămas numai două cărți de școală, și acelea în manuscris: o Aritmetică și o Trigonometrie, ambele din 1823.

nească, Lazăr își concretizează astfel concepția sa despre educația de care e nevoie în țară : „Patriei nu-i poate fi tot una, măcar ce fel de creștere vor primi mădularele următoare, nici nu poate adiaforisi cunoștința sufletului cea adevărată, pentru că odihna ei cea dinlăuntru, precum și cea din afară, așa și binele de obște, precum și cel privat stau cu creșterea tinerimii următoare într-o analoghie prea strinsă legate. Din care pricină fieștecare Patrie, fieștecare stăpînire bine sistematisită, osebit priveghează, ba are a priveghea pentru creșterea cea cuviincioasă a tinerilor următori“.

Nimeni, pînă la Gh. Lazăr, nu concepuse la noi astfel datoria stăpînirii de a se îngriji de educația cetățenească a supușilor ei — nimeni nu căutase să fixeze mijloacele pentru o astfel de creștere, fără de care un neam nu poate exista — nimeni nu izbutise să-și realizeze ceea ce socotea ca o necesitate vitală. Cînd, în „Înștiințarea“ din care am luat cuvintele de mai sus, întîlnim printre materiile ce aveau să se predea în Academia de la Sf. Sava și „Istoria neamului cu a Patriei dimpreună“, într-o vreme cînd în Principate se învăța numai istoria Eladei, în grecește, și cînd nimănui nu-i trecea prin minte să se gîndească nici măcar la patria românească, necum la neamul românesc, trebuie să înțelegem că prin Lazăr s-a petrecut la București o inversiune radicală a lucrurilor de pînă aci. Nu era vorba așadar numai de alungarea limbii grecești, ci de *reîntoarcerea vieții românești întregi în drepturile sale străvechi imprescriptibile*.

Dacă Lazăr n-a fost cunoscut pînă acum în acest chip, vina e în partea cea mai mare a lui Z. Carcalechi care i-a atribuit acestuia în prefața „Povătuitorului tinerimii“ o mulțime de vederi destul de strîmte și de văicăreli neputincioase împotriva limbii grecești care, în adevăr, ne-au făcut să vedem în cel dintîi dascăl ardelean venit în țară, un simplu profesor de limba română. Dar Lazăr a fost incomparabil mai mult decît atîta ; el a fost eroul care, în cele mai grele vremuri, a fixat neamului românesc un program nou de viață națională pe baze culturale și care a realizat el însuși în mare parte acest program, înlăturînd din cale-i toate piedicile îngrămădite de un trecut lung și vitreg. Un om de idei mari și de fapte mari a fost Lazăr — nu un om de vorbe mari, cum ni-l înfățișa Carcalechi. El și-a dat, din primul moment al venirii lui în țară, seama că aici trebuie fapte nu vorbe; de aceea a vorbit atît de puțin și a lucrat atît de mult. Școala de la Sf. Sava, care se reazemă pe înseși preceptele fundamentale de viață ale întregului neam românesc, a fost o pepinieră de idei regeneratoare și de sentimente naționale, care au fecundat într-un mod cu totul fericit întreaga viață publică românească. Cei dintîi elevi care au ieșit de pe băncile acestei școli au fost niște evangheliști ai culturii române care au propovăduit mai departe, cu cel mai puternic efect, noul crez național al magistrului lor.

Într-o țară în care de la o vreme încoace vorbele mari au devenit atît de ieftine și faptele mari atît de rare, comemorarea unor personalități uriașe ca Gh. Lazăr e o adevărată *necesitate națională*. [126]

UN PLĂMĂDITOR DE SUFLETE : VIRGIL ONIȚIU [†]

Pare că un blestem s-a lăsat asupra liceului românesc din Brașov în anul din urmă. Trei dintre cei mai de seamă profesori ai acestei celei dintii școli românești din Transilvania, au murit pe cîmpul de luptă, și iată că acum moare, cu totul pe neașteptate, însuși directorul ei, Virgil Onițiu [127]. Toate pierderile îndurate în timpul din urmă de neamul nostru în Transilvania au fost mari; din parte-mi socotesc pierderea directorului Onițiu drept cea mai mare dintre toate.

Regretatul Onițiu nu a fost un om fenomenal; n-a strălucit niciodată cu o strălucire care să ia vederea cuiva. Ca scriitor a lăsat după sine schițe care se vor citi încă multă vreme cu plăcere, dar care nu-l vor așeza niciodată în sînul scriitorilor consacrați ai neamului. Ca istoric literar s-a afirmat în tinerețe prin cercetări care deșteptau speranțe frumoase, dar un istoric literar în sensul propriu al cuvîntului Onițiu totuși n-a putut ajunge. Poate că e o nedreptate însă să zic că n-a putut ajunge — poate că e mai drept să zic : n-a vrut să ajungă, fiindcă pentru împrejurările în care avea să trăiască și să lucreze, așa ceva i s-a părut un lux.

Într-adevăr, Onițiu n-a fost decît un excelent pedagog și un om practic, în sensul cel mai ridicat al cuvîntului. Timp de 21 de ani, cît a fost director, el s-a ocupat aproape exclusiv numai cu școala. Pentru el totul pornea de la școala lui și totul avea să se reverse în prima linie asupra ei. Nu s-a pierdut niciodată în teorii și în generalități pedagogice sau culturale, ci a prins întotdeauna în modul cel mai concret diferitele probleme ale școlii, pe care, după ce le studia îndelungat, le aplica apoi cu răbdare, dar și cu rezultate sigure. Dacă ar studia cineva tot ce a scris și tot ce a lucrat Onițiu în cei 21 de ani de directorat, n-ar găsi idei noi, geniale. Dar ar găsi în schimb, ca în activitatea nici unui singur om de școală de pînă acum din Transilvania, o mulțime de idei bune realizate, și încă în modul cel mai sistematic cu putință.

Păcat că profesorii din România, în năzuința lor de a găsi mijloace cît mai bune pentru înaintarea învățămîntului, s-au îndreptat în studiile lor exclusiv către Apus, către Germania și Franța, și că nici unul din ei nu și-a luat osteneala de a cunoaște mai îndeaproape activitatea „gimnaziului“ din Brașov, care purta pecetea personalității lui Onițiu; ar fi văzut desigur cea mai bine și mai temeinic organizată școală românească, putînd rivaliza și cu orice școală din Apus.

Onițiu n-avea obiceiul să se însuflețească repede pentru nici o idee pedagogică nouă; oricine va găsi în viața gimnaziului din Brașov o

[†] Din *Prolegomena la o educație românească*, pp. 636—638.

lucrare sistematică, lucrare care a păstrat din trecut tot ce a fost bun și a adăugat, din ce e nou, numai ce se potrivește cu trebuințele reale ale culturii noastre. Discursurile lui de la încheierea anului școlar erau mici capodopere de pedagogie practică. Nu erau niște cuvântări strălucite, cu fraze care să fascineze publicul ascultător, ci erau o mărturisire sinceră și cuviincioasă a unor credințe îndelung frământate, care aveau să devină, pentru cel mai apropiat an școlar, un program de muncă, urmărit cu încredere pînă la realizare. Cînd se vor publica în volum aceste discursuri ele vor fi partea cea mai bună din opera lui Onițiu, care va rămîne pentru totdeauna.

Toți, cîți vor urma la cîrma gimnaziului de aici încolo, vor porni de la ceea ce a concretizat Onițiu în aceste discursuri ale lui, ale căror idei au fost strict și metodic aplicate în viața școlii.

Dacă toate școlile secundare românești ar avea directori ca Onițiu, alta ar fi astăzi suprafața culturii neamului nostru. Ca profesor, Onițiu a fost de asemenea neîntrecut. Cursurile lui de limba latină, în cl. a VI-a, și de istoria literaturii române, în cl. a VII-a, erau tot ce se poate mai limpede, mai simplu și mai avîntat. Ce se învăța la el rămînea o comoară vie în sufletele elevilor, pentru viața întreagă. În raporturile lui cu elevii era grav și serios. N-aș putea zice că elevii îl iubeau, cum se întîmplă uneori să iubească prietenește pe cîte un profesor — n-am cunoscut însă nici un elev care să nu-l respecte în mod sincer, cum se respectă un părinte în care ai toată încrederea că tot ce face e bine. Onițiu era un părinte care-și iubea elevii, fără însă să-i dezmiere. Fiecare cuvînt pe care-l auzeau din gura lui acționa asupra lor cu autoritate nediscuțată. Nu era directorul - inten-dent, ci directorul - îndrumător, deschizător de drumuri pentru viață, iar ca profesor nu era profesorul care să-și fluiere lecția și să dea note, ci era pedagogul care avea să plămădească suflete, energii, caractere. Fără să nedreptățesc pe alți profesori ai mei, pot să afirm că Onițiu mi-a fost cel mai bun profesor.

*

Directorul Onițiu moare la vîrsta de 51 ani, regretat adînc de toată suflarea românească din Ungaria și lăsînd în urma lui un gol, care încă multă vreme nu se va putea umple [128].

UN PEDAGOG EXEMPLAR : DR. PETRU PIPOȘ⁺

L-am cunoscut pe regretatul Dr. Petru Pipos în niște momente din cele mai caracteristice ale vieții sale. Împlinise 28 de ani de muncă la catedra de pedagogie a seminarului din Arad, când, în vacanța anului 1909, se hotări să plece în Germania, la Jena, ca să asculte acolo cursurile de vară ale celui mai vestit profesor de pedagogie de astăzi, Dr. W. Rein. Drumul cel lung pînă la Jena l-a făcut foarte ușor, el care se deplasa atît de cu anevoie. Îl ducea doar interesul, care face să amuțească toate neajunsurile unui fizic puțin rezistent.

Acolo, la Jena, l-am cunoscut. Am urmat împreună cursurile de pedagogie, timp de două săptămîni — el, profesorul încărunit la catedra de pedagogie, și eu, tînărul care petrecusem doi ani în Germania, ascultînd pe marii profesori de pedagogie de acolo. Din capul locului m-a surprins orientarea largă a lui Pipos în pedagogia modernă. Deși profesor la o modestă catedră de provincie, slab plătit, deși autodidact în pedagogie — căci el studiasse la universitate matematicile — cunoștea pînă în amănunte nu numai știința din cărțile de școală, ci toate problemele pedagogice moderne din Apus. Va să zică, el nu se dusesese la Jena să mai învețe lucruri noi, ci numai să-și verifice cunoștințele pe care și le cîștigase în cursul timpului prin lectura particulară. Așa profesor !

Pare că-l văd și acum în sala de cursuri, printre sutele de ascultători din toate părțile lumii, notîndu-și cu rivnă de student tînăr, toate cuvintele profesorului Rein, pe care apoi, în conversațiile noastre, le știa reproduce neschimbat, apreciindu-le după importanța lor. Era, printre mulții ascultători, aproape cel mai bătrîn și eu mă bucuram nespuse că puteam vedea un profesor român care urmărea cu interes științific permanent, pînă la sfîrșitul carierei sale, marea mișcare pedagogică universală.

La o jumătate de an după aceea mă întorceam din Germania. În drum spre casă, m-am oprit la Arad ca să-l vizitez. Am rămas și de astă dată surprins de preocupările lui. Mă întreba cu curiozitatea unui copil dacă am citit lucrarea cea mai nouă a francezului Ed. Claparède din Geneva, lucrare apărută abia înainte de aceea cu o lună-două și pe care el o și citise și o studiasse.

Mi-am zis atunci : iată adevăratul profesor și adevăratul om de știință ! Pentru el știința nu se reduce la cele cîteva manuale după care predă, pentru el știința nu e lucru gata, pe care să-l iei de colo sau de dincolo, ci e ceva viu, care se dezvoltă zi de zi. A cunoaște numai

⁺ Din *Prolegomena la o educație românească*, pp. 639—640.

cutare stadiu din viața științei, a nu urmări procesul organic al dezvoltării ei, înseamnă a fi un biet cîrpaci, iar nu un preot convins al științei. Pipoș era, și ca pedagog și ca profesor, un om convins de sublimitatea științei pe de o parte și de înalta misiune morală a unui profesor pe de alta. Știința a cultivat-o neîntreput, pînă la sfîrșitul vieții sale, cu o pasiune ce se întîlnește astăzi atît de rar la oamenii de seama lui, iar catedra i-a fost cel mai sfînt lucru — singurul pentru care el trăia și muncea.

De aceea, Dr. P. Pipoș va rămîne mare nu numai ca pedagog, ci și ca profesor și ca om al datoriei. Fiecare profesor și fiecare institutor va trebui să învețe de la el nu numai știința care e depusă în manualele publicate de el și care se poate găsi tot așa de ușor și în alte manuale, ci și interesul statornic pentru știință și însuflețirea neștirbită pentru cariera de educator. [129]

UN EDUCATOR ROMÂN LA BUDAPESTA : ALEXANDRU ROMAN⁺

La 1863, cînd cu sprijinul guvernului românesc se inaugura la universitatea din Torino o catedră de limbă și literatură românească pe care a ilustrat-o cităva vreme înflăcăratul prieten al neamului nostru *Giovanelli Vegezzi Ruscala* [130], după îndelungate stăruințe s-a creat o astfel de catedră și la universitatea ungurească din Budapesta.

Pe atunci erau vremuri mai bune. Guvernul și curtea din Viena n-avuseseră încă timpul trebuitor ca să uite toate sacrificiile făcute de români pentru împăratul, iar ungurii pe care mîndria națională îi dusese cu 15 ani înainte la umilirea de la Șiria [131], încă nu-și începuseră opera sistematică de oprimare a tendințelor culturale-naționale ale popoarelor nemaghiare. În astfel de împrejurări, catedra cea nouă de la Pesta nu era nici mai mult nici mai puțin decît o simplă catedră universitară, de la al cărei viitor titular nu se cerea altceva decît să fie un om cu calități de adevărat educator și de adevărat om de știință. Timpurile în care astfel de calități aveau să fie înlocuite cu acelea de renegat și de politician fără scrupule, încă nici nu se amintesc măcar, deși n-aveau să mai treacă decît vreo 3—4 decenii pentru aceasta.

Dintre candidații la noua catedră pentru limba și literatura românească din Pesta, norocul căzu asupra lui Alexandru Roman a cărui scurtă biografie o cuprindem în rîndurile ce vor urma.

Al. Roman era fiu de preot gr. cat. și s-a născut în Aușeu (comitatul Bihorului), la 1826. A urmat liceul la Beiuș, filosofia și dreptul la Oradea Mare și teologia la Viena, în institutul St. Barbara. La 1848 a fost numit la Beiuș, dar cerîndu-i-se să se facă preot celibatar, după un an de activitate părăsește Beiușul. La anul 1851 e numit profesor de limba română la arhigimnaziul [132] din Oradea Mare, unde atunci se înființase mai întii această catedră, prima catedră românească la un liceu unguresc, din întreaga țară. În scurtul timp cît a fost profesor la Oradea, a înființat și condus și societatea de lectură a studenților români de la Academia de drept de acolo. Timpul de la 1853 pînă la 1863 îl petrece parte în Viena, unde urmase timp de 3 ani cursurile de filosofie pentru a fi profesor la orice școală secundară, parte în slujba de translator la consiliul locotenenței regești din Buda. La 1861 intră în redacția ziarului *Concordia* din Budapesta unde scrie mai multe articole străbătute de idei limpezi și sănătoase, pînă ce, la 1863, înființîndu-se catedra de limba română la universitatea din Budapesta, e numit prin decret regal profesor la această catedră. Numirea se face la 20 decembrie 1862, tocmai

⁺ Din *Prolegomena la o educație românească*, pp. 629—633.

în timpul cînd Roman se înțelese cu Sigismund Pop, redactorul „Concordiei“ să ia asupra sa sarcina de redactor al foii. În ziua de Bobotează a anului 1863, încă înainte de a-și fi început cariera de profesor, Roman ia într-adevăr asupra sa redacția „Concordiei“.

La 27 aprilie 1863, cînd își deschise cursul la universitate, Roman era deci și redactor al unei gazete naționale române în care, chiar în numărul de la 6 ianuarie 1863, scria următoarele : „Nici frica, nici întere-rese materiale nu mă vor abate de la calea apucată întru apărarea cauzei naționale față cu orișicine, fiind rezolut a purta redacțiunea numai pînă cînd o voi putea purta ca *român*. Dumnezeu cu noi și cu cauza colo-niilor lui Traian !“

Catedra universitară nu schimbă nimic din ceea ce fusese pînă aci Roman. Ea îi devenise în mod firesc o a doua tribună de pe care să-și poată propaga principiile. În curînd o a treia tribună se adaugă la cele de pînă aci : la 1865 e ales deputat în Cameră, în cercul Ceica, pe care-l reprezintă acum vicarul nenorocit de la Oradea Mare [133]. Douăzeci și trei de ani (1865—1888) reprezintă Roman în parlament cercul Ceicei, *luptînd pe față, alături de ceilalți deputați români*, pentru drepturile po-porului nostru și înfruntînd fără nici o frică șovinismul maghiar, în floare și pe atunci. În Cameră a luat foarte des cuvîntul, combătînd din punct de vedere românesc toate proiectele de legi care nu erau de natură de a aduce vreun bine și neamului nostru. Cele mai strălucite discursuri ale lui au fost : cel pe care l-a ținut la 1879 în contra proiec-tului de lege prin care s-a introdus în școlile primare românești limba maghiară în mod obligatoriu (articolul de lege XVIII din 1879) și cel ținut la 1883 în contra introducerii limbii maghiare în școlile secundare (articolul XXX).

La 1866 Roman se duce la București, unde fu chemat de guvernul român la comisiunea pentru înființarea *Societății literare românești*, din care s-a fondat peste cîtăva vreme *Academia română*, al cărei membru a fost ales și el dintru început. Prin anii '90 ajunsese chiar președinte al secției filologice a Academiei.

În același an se retrage de la „Concordia“, pentru ca la 1868 să înființeze o nouă foaie : *Federațiunea*, în numărul prim al căreia găsim următoarele : „Sufletele noastre la Dumnezeu ! Inimile și brațele noas-tre în serviciul națiunii române ! Să stăruim cu toții a reedifica altarele cele dărâmate ale românismului. Să bucinăm în toate zilele cauza națio-nalității noastre, pînă ce se va pface în sînge și măduvă în toți fiii României. ... Spre acest scop am înființat *Federațiunea* ca cu puterea condeiului să apărăm drepturile noastre, să combatem nedreptatea și absolutismul îmbrăcat în zdrențe constituționale“.

„Federațiunea“ i-a adus redactorului ei mai multe procese de presă. Pentru unul a fost condamnat la închisoare de un an și la 500 fl. pe-deapsă în bani. Un an de zile a stat deputatul și profesorul universitar Al. Roman în temnița din Vaț, pentru publicarea *Pronunciamentului* stabilit la 3/15 mai 1868 în Blaj, cu prilejul aniversării de 20 de ani de la adunarea de pe Cîmpul libertății.

Pronunciamentul publicat de Roman e următorul :

„1. Se declară reprezentanții națiunii a sta neclățiți pe lîngă princi-piile și pretențiunile proclamate sărbătorește de întreaga națiune ro-

mână în adunarea de la 3/15 mai 1848. Se pronunță pentru autonomia Ardealului pe baza diplomei leopoldine și a sancțiunii pragmatice.

2. Cer reactivarea articolului de lege adus în dieta de la Sibiu la 1863/4, prin care națiunea română s-a înarticolat ca națiune regnicolară, limba și confesiunile ei s-au garantat.

3. Cer redeschiderea dietei transilvane pe baza unei reprezentațiuni populare“.

Procesul de presă al lui Roman și osînda lui la închisoare a stîrnit valuri mari de indignare în toate straturile poporului român. Atunci a apărut în *Gura satului* „*Doina lui Roman*“, care s-a răspîndit ca un fulger și care era cîntată pretutindeni ca și pe timpul memorandumului, cînd ea a fost, în parte, reeditată, înlocuindu-se numele lui Roman cu al părintelui Dr. V. Lucaciu.

Ieșit din închisoare, Roman și-a reluat activitatea de gazetar, cu toate că în slujba de profesor încă nu fusese numit definitiv decît abia la 1872, deci după zece ani de muncă.

La 1877 sistează apariția *Federațiunii*, după ce se înglodase în datorii, pe care nu le mai putea purta, și rămase numai profesor și deputat.

Ca profesor era foarte iubit de elevii lui, care apreciau în el nu numai știința filologică — pe care o stăpînea foarte bine, deși, din nefericire, n-a scris sau mai bine zis n-a publicat nimic pe acest teren — ci mai ales pentru caracterul său neșovăitor și armonic. De aceea, la 1893, cînd s-au împlinit 30 de ani de la înființarea catedrei pentru limba română, studenții români au organizat o serbare impozantă în onoarea Nestorului tinerimii române din Budapesta, cu prilejul căreia jubilanțul a fost felicitat de toate corporațiunile — începînd cu Academia Română — și de toți oamenii marcanți din sînul poporului nostru. Simți o deosebită elevare sufletească recitînd multele felicitări trimise cu acest prilej, felicitări care se găsesc publicate în broșura lui *Ilie Dinurseni*: „Alexandru Roman. Material pentru biografia și activitatea lui“. Sibiu, 1897. Și din felicitările acestea se vede ce personalitate frumoasă a fost Al. Roman, care era menit să inaugureze în modul cel mai strălucit o catedră nouă, creată pe de o parte pentru luminarea și întărirea a sute de studenți români ieșiți în mare parte din liceele ungurești, iar de alta pentru cultivarea și înaintarea filologiei și a istoriei literaturii românești.

Dar, cu cît îmbătrînea această personalitate senină cu atît se anunțau vremuri mai urîte. Pentru catedra devenită vacantă la 1897 prin moartea lui Roman, nu se mai căutau caractere, care să crească caractere, ci se căutau amfibii, a căror busolă să nu mai fie în convingerile proprii, ci în politicianismul desfrînat și demoralizator.

De la 1897 încoace istoria catedrei românești din Pesta e o simplă rușine [134].